

KOKIAS TOTALITARINIŲ REŽIMŲ PAMOKAS TURIME IŠMOKTI?

Nobelio premijos laureatas Česlovas Milošas, pergyvenęs Antrąjį pasaulinį karą, 1953 m. išleistoje esė knygoje „Pavergtas protas“ analizuoja XX a. prievartos ideologijų pasekmes ir gilinasi į žmogaus ir istorijos ryšį. Tekste rašytojas akcentuoja, jog dėl revoliucinės propagandos, kurią skatina totalitarizmas, žmonės dažnai nebegali objektyviai matyti istorinės tiesos. Tokiu būdu yra naikinama kolektyvinė atmintis, išugdoma baimė, „kuri priverčia susvetimėti nė kiek ne mažiau, netgi dar sėkmingiau nei auksas“. Deja, nors dažnai manoma, jog totalitarizmas – juodas praeities taškas, tačiau ir XXI a. žiniasklaidoje gausu propagandos, neretai manipuliuojama žmonėmis ir jų jausmais. Būtent todėl svarbu ir šiandien prisiminti prievartos ideologijas, išmokti objektyviai vertinti istorinius faktus – taip totalitarinio režimo pasekmės gali tapti žinių lobynu, galinčiu ugdyti istorinę atmintį. Vienos iš svarbiausių pamokų, kurias turėtume išmokti analizuodami XX a. istorijos šešėlius, yra tai, jog totalitarinė sistema skatina smurtą bei naikina žmogiškąsias vertybes, tačiau individas yra pajėgus šiai santvarkai pasipriešinti, jei sugeba išlaikyti tvirtą moralinį stuburą.

Svarbu nepamiršti, jog prievartos sistema įgalina smurtą ir naikina humanizmą. Pagrindinė XX a. didžiųjų ideologijų taktika – sukelti žmonėms baimę, o tai padaryti lengviausia, kai yra sukuriama santvarka, paremta agresija ir moralinių vertybių neigimu. Deja, žmonės, paveikti baimės, tampa pažeidžiami ir bijo, jog nepritapę prie tokios sistemos gali nukentėti. Dėl šios priežasties jie renkasi prisitaikėliškumą – patys nejučia pradeda toleruoti smurtą, vadovautis nehumaniškais principais ir netgi perduoda juos ateities kartoms. Panaši situacija atsispindi ir XX a. antros pusės rašytojo Juozo Apučio novelėje „Šūvis po Marazyno ąžuolu“. Pats autorius grįžo prie Biliūno tradicijos: nagrinėjo moralines ir egzistencines problemas. Be to, J. Aputis kritikavo „homo sovieticus“ – smurtaujančius ir prisitaikiusius prie sovietinės sistemos žmones. Rašytojo novelėje „Šūvis po Marazyno ąžuolu“ vaizduojama įprasta sovietinio kaimo diena, kai pienininkas be jokios priežasties ir gailesčio nušauna nekaltą kalytę, o šį įvykį abejingai stebi aplinkiniai, tarp jų ir vaikai. Taip parodoma, jog totalitarinės sistemos paveiktas žmogus (pienininkas ir aplinkiniai) priima smurtą kaip normą: pienininkas, nušovęs šunį, nesusigėsta, nejaučia atsakomybės už amoralių poelgį, Marazynas (kalės savininkas) padėkoja, o vaikai atiduoda pagarbą pienininkui. Tokiu būdu atskleidžiama, jog prisitaikęs gyventi destruktvyvaus režimo paveiktoje visuomenėje žmogus yra degradavęs dvasiškai, vadovaujasi prievartos ideologijos idėjomis. Svarbu ir tai, kad įvykį stebi kelios kartos – Vinculis, kaimo senolis, sakininio žmona, ir patys mažiausieji

– vaikai. Vinculis, suprasdamas įvykio reikšmę, tačiau bijodamas (baugiai žvelgia į pienininką, jo blauzdos dreba) pasipriešinti totalitarinės sistemos skatinamai pasaulėžiūrai, dirbtinai bando rodyti pasigėrėjimą tokia egzekucija, taip atskleisdamas totalitarizmo išugdytą prisitaikėliškumą. Tai, kad įvykį stebi mažieji (be to, jie sustoja eile, tarsi atiduodami pagarbą žudikui), kurių moralinis stuburas dar tebesiformuoja, įrodo, jog smurto toleravimas perduodamas ateinančiai kartai. Tad galima teigti, jog totalitarinio režimo paveiktas žmogus, kuris nesugeba pasipriešinti prievartai ir jos peršamam amoralumui, yra pasmerktas moralinei degradacijai. Skaudžios teroru grįstos santvarkos pasekmės vaizduojamos ir XX a. vid. katastrofų literatūros atstovo Balio Sruogos memuariniame kūrinyje „Dievų miškas“, kuriame rašytojas aprašo savo patirtį Štuthofio koncentracijos stovykloje. Skyriuje „Raporto vadovas“ pabrėžiamas lagerio darbininkų žiaurumas. Vienas iš jų, Chemnicas, kvosdamas kalinius, juos muša tol, kol šie prisipažįsta esą kalti, nesvarbu, ar taip yra iš tiesų. Galima numanyti, jog vykdomos egzekucijos žiaurumas koncentracijos stovyklos darbininkui teikia malonumą, Chemnicas naudojasi jam suteikta valdžia. Skyriuje taip pat aprašoma „iškilmingai vykdoma bausmė“, kurios metu kaliniai yra kankinami viso lagerio akivaizdoje, o prižiūrėtojai gėriasi tokiu reginiu. Taip patvirtinama idėja, jog totalitarizmas skatina degradaciją – lagerio prižiūrėtojai tampa žvėrimis, yra valdomi agresijos ir nebejaucia žmogaus gyvybės vertės. Totalitarinės sistemos padariniai atsispindi ir skyriuje „Žydžių potvynis“, kuriame subjektas ironiškai aprašo, kaip vaikai yra atimami iš motinų. Majeris, dirbantis naciams, nusprendžia, jog lageris – „ne vaikų darželis“, todėl atima vaikus iš „rėkiančių klykiančių, akis draskančių“ mamų – atskiria trapią jauną gyvybę nuo vienintelio saugumą ir meilę galinčio užtikrinti žmogaus – motinos. Taip Majeris pamina bet kokius žmogiškumo principus, pasmerkdamas abu – vaiką ir motiną – amžinam skausmui. Taigi matome, jog pasidavimas smurtą įteisinančiam prievartos režimui išugdo antžmogį, kuris praranda bet kokią moralę ir kelia skausmą kitiems.

Kad ir kokia stipri būtų totalitarizmo įtaka, tačiau žmogus, turėdamas stiprų moralinį stuburą, sugeba pasipriešinti prievartos sistemai. Nors tokia santvarka, kaip jau minėta, bando įdiegti iškreiptą moralę, naikina humanizmą, skatina smurtą bei bando kelti baimę, žmogus, likdamas ištikimas savo moraliniams principams, sugeba nepasiduoti priespaudai ir semtis jėgų kovoti su tokia sistema. Vienas iš tokių pavyzdžių – XX a. pirmos pusės partizaninės literatūros atstovas Bronius Krivickas. Pats rašytojas sugebėjo sukilti prieš totalitarizmą vedamas tvirtu įsitikinimu – nors artėjant frontui turėjo galimybę pasitraukti, nusprendė dalyvauti antisovietiniame pasipriešinime. B. Krivicko kūrinių lyrinis subjektas yra stojiškas,

kovoti prieš galingesnę sistemą sugebantis individas, kuris taip pasiekia moralinę pergalę prieš totalitarinę santvarką. Šios idėjos atsispindi poeto eilėraštyje „Partizano mirtis“. Eilėraščio lyrinis „aš“ – partizanas, kuris mirties akivaizdoje apmąsto savo kančią, patirtą kovojant dėl Tėvynės. Subjekto atmintyje iškyla totalitarizmo paveiktos Lietuvos vaizdinys, pabrėžiama žmonių, kurie turėjo palikti namus dėl sovietų trėmimų („tundrose išmirštančių tremtinių“), kančia ir išgyventas skausmas. Vis dėlto net sukaustytas fizinio ir dvasinio skausmo eilėraščio žmogus nepasiduoda, yra ryžtingai apsisprendęs ginti Tėvynę iki paskutinės minutės (penktojoje strofoje subjektas sušunka: „Aš dar kausiuos mirštantis ir vienas!“). Nors subjektui nepavyksta išvengti mirties gniaužtų, tačiau kūrinio pabaigoje jis „miega ramus“ – ryžtingai pasirinkęs aukotis dėl Lietuvos objektas miršta jausdamas dvasinę pilnatvę (yra „ramus“). Tokiu būdu atskleidžiama, jog dėl tvirtos moralės totalitarizmui pasipriešinantis žmogus triumfuoja – destruktivus režimas nesugeba jo įveikti moraline prasme, o auka tokiam asmeniui suteikia dvasinę pilnatvę. Tai, kad tvirta moralė padeda žmogui pasipriešinti priespaudos sistemai net ir smurto akivaizdoje, įrodo ir kita jau minėto rašytojo J. Apučio novelė „Autorius ieško išeities“. Joje rašytojas vaizduoja totalitarizmo paveiktus smurtaujančius siloso duobės darbininkus, kurie nusprendžia pažemti už save silpnesnį vaikiną be jokios priežasties. Į muštynes įsitraukia ir studentas, kuris aktyviai priešinas smurtui, bando ginti auką, nori sustabdyti nepamatuotą jėgos demonstravimą. Deja, vaikinams nepavyksta fiziškai nugalėti traktoristų, kurie simbolizuoja brutalaus totalitarinės sistemos galingumą. Nepaisant to, „silpnesnieji“ dvasiškai laimi prieš agresorius (prievartos režimą) – studentas dėl tvirtos moralės į smurtą neatsako pykčiu ir yra pasiryžęs neapykantą uždaryti savyje, nepaversti jos agresija. Taigi matome, jog asmuo totalitarizmo akivaizdoje įstengia jam pasipriešinti išlaikydamas tvirtą moralinį stuburą.

Deja, bet tenka pripažinti, jog žmogus – dvilypė būtybė, kurioje tūno gėrio ir blogio pradai. Gavęs laisvo pasirinkimo dovaną, individas turi teisę pasirinkti bet kurį iš jų, tačiau kartais yra per silpnas suprasti blogio prado pasekmes. Norėdami išlaikyti objektyvią kolektyvinę atmintį, kuri, kaip teigia Č. Milošas, yra svarbi tam, kad išsaugotume istorinę tiesą, turime nenustoti analizuoti XX a. katastrofų įvykių ir gilintis į jų reikšmę. Svarbu nepamiršti, kad prievartos režimas skatino smurtą, pastūmėjo ne vieną individą atsiduoti blogiui ir taip privedė žmones prie degradacijos. Vis dėlto totalitarizmas buvo įveiktas dėl stiprios moralės žmonių, kurie sugebėjo išlaikyti vertybinius principus, todėl laimėjo prieš priespaudos režimą dvasiškai. Niekada nesame tikri, ar panašios tamsiosios ideologijos nesugrįš – ir šiandien išgirstame kalbas apie galimus karinius konfliktus, biologinius ginklus,

teritorines didžiųjų valstybių ambicijas. Tikiu, kad išmokę minėtasias totalitarizmo pamokas, net ir užklupus nelaimėms, nepavirsime žvėrimis ir neleisime destruktivioms sistemoms triumfuoti.